TA’LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR
Vol 3. No 5,

MUQIMIY SHE’RIYATIDA INSON RUHIYATI VA KECHINMALARINING POETIK TALQINI

Ozodova Farangiz Dilshod qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Pendidikan xalqaro qo‘shma ta’lim dasturi fakulteti talabasi
E-mail: farangizozodova308@gmail.com

Annotatsiya. *Muqimiy she’riyatida inson ruhiyati, ichki kechinmalari va hissiy olamining badiiy ifodalanishi o‘ziga xos poetik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shoir ijodida muhabbat, hijron, sog‘inch, iztirob, umid va sadoqat kabi insoniy tuyg‘ularning tasvirlanishi lirik qahramon ruhiyati bilan uzviy bog‘liqlikda namoyon bo‘ladi. Muqimiy g‘azallarida ruhiy holatlarning badiiy talqini, hissiy kechinmalarning obrazlar orqali gavdalantirilishi hamda poetik tasvir vositalarining estetik vazifalari muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, tashbeh, istiora, tazod va mubolag‘a kabi badiiy san’atlar inson qalbidagi murakkab hissiy jarayonlarni ifodalashga xizmat qiladi. Shoirning lirik merosida shaxsning ichki dunyosi, ruhiy ziddiyatlari va hayotiy kechinmalari mumtoz she’riyat an’analari bilan uyg‘unlashib, o‘ziga xos badiiy-estetik mazmun kasb etadi. Muqimiy she’riyatining mazkur jihatlari inson ruhiyatini poetik idrok etish, lirik qahramon kechinmalarini anglash hamda shoir badiiy mahoratini yoritishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Muqimiy, mumtoz she’riyat, inson ruhiyati, ruhiy kechinmalar, lirik qahramon, poetik talqin, badiiy obraz, psixologik tasvir, hissiy ifoda, g‘azal, badiiy san’atlar, estetik tafakkur.*

KIRISH

O‘zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida inson ruhiyati, qalb kechinmalari va ma’naviy olamini badiiy ifodalash masalasi muhim o‘rin egallaydi. Xususan, XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlaridagi adabiy jarayonlarda insonning ichki dunyosi, orzu-intilishlari, muhabbat va sadoqat tuyg‘ulari, hayotiy kuzatishlari hamda ruhiy iztiroblarini poetik tasvirlash o‘ziga xos badiiy-estetik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lgan. Mazkur davr adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903) o‘zining serqirra ijodi orqali inson qalbining nozik jihatlarini, shaxsiy kechinmalar va ijtimoiy hayot o‘rtasidagi munosabatlarni badiiy talqin etishga alohida e’tibor qaratgan.

Muqimiy she’riyati o‘zbek mumtoz adabiyotining an’anaviy badiiy shakllari va poetik ifoda vositalarini o‘zida mujassam etishi bilan birga, inson ruhiyatini hayotiy kuzatishlar asosida yoritishga intilishi bilan ham ahamiyatlidir. Shoirning g‘azal, murabba, muxammas va boshqa lirik janrlardagi asarlarida muhabbat, hijron, visol, sog‘inch, vafo, umid va iztirob kabi ruhiy holatlar turli badiiy obrazlar vositasida gavdalantiriladi. Ayniqsa, lirik qahramonning ichki kechinmalari, uning tashqi olamga munosabati va hissiy o‘zgarishlari poetik tasvirning muhim tarkibiy qismini tashkil etadi.

Muqimiy ijodida inson ruhiyatining badiiy talqinini o‘rganish shoirning individual uslubi, obraz yaratish mahorati hamda mumtoz adabiy an’analar bilan ijodiy munosabatini aniqlash imkonini beradi. Shu jihatdan, shoir she’riyatidagi ruhiy kechinmalarni poetik obrazlar, badiiy san’atlar, lirik qahramon va hissiy ifoda vositalari asosida tahlil qilish adabiyotshunoslik uchun dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi Muqimiy she’riyatida inson ruhiyati va kechinmalarining poetik ifodalanish xususiyatlarini aniqlash, lirik qahramon ichki dunyosining badiiy talqinini yoritish hamda shoirning psixologik tasvir yaratishdagi poetik mahoratini ilmiy jihatdan baholashdan iborat.

Muqimiy lirikasida ruhiy kechinmalarning badiiy-psixologik talqini. Muqimiy she’riyatida inson ruhiyati va kechinmalarining poetik talqini, avvalo, lirik qahramonning hissiy olami va uning badiiy ifoda shakllari orqali namoyon bo‘ladi. Shoir ijodida inson qalbiga xos muhabbat, sog‘inch, iztirob, umid va sadoqat kabi tuyg‘ular alohida-alohida ruhiy holatlar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan murakkab hissiy jarayonlar sifatida tasvirlanadi. Bunday poetik yondashuv lirik qahramonning ichki dunyosini kengroq anglash, uning ruhiy kechinmalarini badiiy-estetik mezonlar asosida talqin etish imkonini yaratadi. Muqimiy she’riyatidagi ruhiy tasvirlar mumtoz lirikaning an’anaviy obrazlari bilan uyg‘unlashib, shoirning individual badiiy tafakkurini namoyon etadi.

Shoirning ishqiy lirikasida muhabbat inson ruhiyatini harakatga keltiruvchi asosiy hissiy omillardan biri sifatida talqin qilinadi. Muhabbat tuyg‘usi lirik qahramonning orzu-intilishlari, ichki izlanishlari, ruhiy hayajoni va ma’naviy qarashlari bilan chambarchas bog‘liq holda gavdalantiriladi. Bunda oshiq obrazi faqatgina sevgi iztiroblarini boshdan kechiruvchi shaxs sifatida emas, balki o‘z tuyg‘ularini anglashga, ularga ma’naviy mazmun berishga intiluvchi lirik subyekt sifatida ham namoyon bo‘ladi. Natijada muhabbatning poetik talqini insonning ichki olamini ochib beruvchi muhim badiiy vositaga aylanadi.

Muqimiy g‘azallarida hijron va sog‘inch motivlari ham inson ruhiyatini tasvirlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Hijron holati lirik qahramon qalbidagi iztirob, intizorlik va ruhiy bezovtalikni ifodalasa, sog‘inch tuyg‘usi uning orzu va umidlari, xotiralari hamda visolga bo‘lgan intilishi bilan bog‘liq holda talqin etiladi. Ushbu kechinmalarning poetik ifodasida oshiq va ma’shuqa, visol va firoq, umid va iztirob kabi qarama-qarshi tushunchalar muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur badiiy qarama-qarshiliklar lirik qahramon ruhiyatidagi hissiy o‘zgarishlarni yanada ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi.

Muqimiy she’riyatida insonning ichki kechinmalari, ayniqsa, muhabbat va sog‘inch tuyg‘ulari samimiy poetik ifodasi bilan ajralib turadi. Shoirning mashhur «Navbahor» she’ridagi quyidagi misralar bunga misol bo‘la oladi:

Navbahor! Ochildi gullar, sabza bo‘ldi bog‘lar, Suhbat aylaylik, kelinglar, jo‘ralar, o‘rtoqlar.

Mazkur misralarda bahor faslining kirib kelishi, tabiatning yangilanishi va inson qalbidagi ko‘tarinkilik o‘zaro uyg‘un holda tasvirlangan. Gullar ochilishi va bog‘larning yashillikka burkanishi shunchaki tabiat manzarasi sifatida emas, balki lirik qahramon ruhiyatidagi

quvonch va hayotga muhabbat tuyg‘ularini gavdalantiruvchi poetik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shoirning do‘stlarni suhbatga chorlashi insonning ruhiy holati ijtimoiy yaqinlik, samimiyat va hamjihatlik bilan ham bog‘liq ekanligini anglatadi. She’rda tabiatning uyg‘onishi bilan inson qalbidagi hissiy jonlanish o‘rtasida badiiy uyg‘unlik yuzaga keladi. Bu esa Muqimiy lirikasida ruhiy kechinmalar faqat iztirob va sog‘inch bilan emas, balki quvonch, umid va hayotiy intilishlar bilan ham bog‘liq holda ifodalanishini ko‘rsatadi.

Inson ruhiyatini poetik gavdalantirishda Muqimiy qo‘llagan badiiy tasvir vositalari alohida ahamiyatga ega. Jumladan, tashbeh orqali ruhiy holatlar muayyan obrazlar bilan qiyoslanadi, istiora vositasida hissiy kechinmalar ramziy mazmun kasb etadi, tazod yordamida esa lirik qahramon qalbidagi qarama-qarshi tuyg‘ularning o‘zaro munosabati yoritiladi. Mubolag‘a san’ati hissiy holatlarning ta’sirchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ushbu poetik vositalar insonning ichki kechinmalarini bevosita bayon qilishdan ko‘ra, ularni badiiy obrazlar orqali anglatish imkonini beradi. Shu tariqa ruhiy holatlarning tasviri she’rning mazmuniy va estetik yaxlitligini ta’minlovchi omillardan biriga aylanadi.

Muqimiy she’riyatida lirik qahramon ruhiyati faqat ishqiy kechinmalar doirasida cheklanib qolmaydi. Shoirning ijtimoiy mazmundagi asarlarida ham insonning hayotiy tajribasi, voqelikka munosabati, orzu-intilishlari va hissiy qarashlari badiiy ifodasini topadi. Xususan, hajviy va yumoristik ruhdagi asarlarda inson xarakteri, uning xatti-harakatlari va muayyan vaziyatlarga munosabati orqali ruhiy-psixologik xususiyatlar ochib beriladi. Bunday tasvirlarda kulgi, kinoya va istehzo badiiy-estetik vazifa bajarib, inson tabiatining turli jihatlarini yoritishga xizmat qiladi. Bu esa Muqimiy ijodida psixologik tasvirning faqat lirik hissiyotlar bilan emas, balki hayotiy voqelik va inson xarakteri bilan ham bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Shoirning poetik tafakkurida inson ruhiyati va tashqi muhit o‘rtasidagi munosabat ham muhim o‘rin tutadi. Lirik qahramonning kechinmalari ko‘pincha uning atrofdagi voqelikni qanday qabul qilishi, hayotiy hodisalarga munosabati va ma’naviy qadriyatlari bilan bog‘liq holda shakllanadi. Shu sababli Muqimiy she’riyatidagi ruhiy tasvirlarni faqat individual hissiyotlar ifodasi sifatida emas, balki inson va jamiyat, shaxs va muhit, tuyg‘u va tafakkur o‘rtasidagi badiiy munosabatlarning ifodasi sifatida ham o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Muqimiy lirikasining yana bir muhim xususiyati ruhiy kechinmalarni sodda, ravon va musiqiy ifoda bilan uyg‘unlashtirishida namoyon bo‘ladi. She’riy nutqning ohangdorligi, takrorlar, qofiya va radiflarning mazmun bilan uyg‘unligi hissiy ta’sirchanlikni kuchaytiradi. Ayniqsa, lirik qahramonning ichki holati bilan she’rning ohang tizimi o‘rtasidagi uyg‘unlik poetik mazmunni chuqurroq idrok etishga yordam beradi. Bunda shakl va mazmun birligi ruhiy kechinmalarni badiiy gavdalantirishning asosiy shartlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman, Muqimiy she’riyatida inson ruhiyati va kechinmalarining poetik talqini mumtoz adabiyot an’analari, individual badiiy tafakkur, obrazlilik va hissiy ifoda vositalarining o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanadi. Shoir lirik qahramonning ichki dunyosini tasvirlashda ruhiy holatlarning turli ko‘rinishlarini badiiy umumlashtirishga intiladi. Natijada uning she’riy

merosida inson qalbi, tuyg‘ulari va hayotiy kechinmalari o‘ziga xos poetik mazmun kasb etadi.

XULOSA

Muqimiy she’riyatida inson ruhiyati va kechinmalarining poetik talqini shoir badiiy mahoratining muhim jihatlaridan birini tashkil etadi. Uning lirik asarlarida muhabbat, hijron, sog‘inch, sadoqat, umid va iztirob kabi insoniy tuyg‘ular lirik qahramonning ichki dunyosi bilan uzviy bog‘liq holda badiiy ifodalanadi. Mazkur kechinmalar poetik obrazlar, badiiy san’atlar va she’riy ohang vositasida gavdalantirilib, inson ruhiyatining murakkab va ko‘p qirrali xususiyatlarini yoritishga xizmat qiladi.

Muqimiy ijodida ruhiy tasvirning o‘ziga xosligi mumtoz she’riyat an’analari bilan individual badiiy tafakkurning uyg‘unlashuvida namoyon bo‘ladi. Shoirning ishqiy va ijtimoiy mazmundagi asarlarida insonning hissiy olami, hayotiy qarashlari hamda voqelikka munosabati turli poetik shakllarda talqin etiladi. Ayniqsa, tashbeh, istiora, tazod va mubolag‘a kabi badiiy vositalar ruhiy kechinmalarning ta’sirchanligini oshirish, lirik qahramonning ichki holatini obrazli ifodalash va she’riy mazmunning estetik yaxlitligini ta’minlashda muhim vazifa bajaradi.

Shuningdek, shoir she’riyatida ruhiy kechinmalar bilan poetik shakl o‘rtasidagi uyg‘unlik inson qalbining nozik jihatlarini badiiy idrok etish imkonini kengaytiradi. Muqimiy lirik merosini psixologik tasvir, poetik obraz va hissiy ifoda nuqtayi nazaridan o‘rganish o‘zbek mumtoz adabiyotida inson ruhiyatining badiiy talqinini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Muqimiy she’riyatida inson ruhiyati va kechinmalarining poetik ifodasi shoirning badiiy-estetik qarashlari, individual ijodiy uslubi va mumtoz adabiy an’analarga munosabatini yorituvchi muhim xususiyatdir. Shoirning lirik asarlari inson qalbidagi turli hissiy holatlarni anglash, ularning badiiy talqinini o‘rganish hamda mumtoz adabiyotning ma’naviy-estetik imkoniyatlarini baholash uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Muqimiy. Asarlar to‘plami. 2 jildlik. – Toshkent, 1960–1961.
2. Muqimiy. Asarlar. – Toshkent, 1974.
3. Yoqubov H. O‘zbek demokrat shoiri Muqimiy. – Toshkent, 1953.
4. Zarifov H. Muhammad Amin Muqimiy. – Toshkent, 1955.
5. Karimov G‘. Muqimiy hayoti va ijodi. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1970.
6. Karimov G‘. O‘zbek adabiyoti tarixi. 3-kitob. – Toshkent: O‘qituvchi, 1987.
7. Jo‘raboyev O. Qo‘lyozma manbalarda Muqimiy ijodi // Til va adabiyot ta’limi. – 2001. – № 3. – B. 36–40.
8. Jo‘raboyev O. Muqimiy qo‘lyozmalarida forsiy she’rlar // Sino. – 2008. – № 28. – B. 45–49.
9. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1980.

10. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007. – 229 b.